

mu zlu, strahotam in grozi, okupator ni dosegel zaželenega namena, zakaj svoboda je rasla iz krvi po nedolžnem umorjenih, rasla je iz pepela požganih domov.

Prve niti odpora so se začele spletati že v jeseni 1941, množično pa se je razraslo v naslednji zimi, potem ko je veliko rešeto opcije že presejalo zrnje od plev. Spomladi 1942 je na območju Kočevskega nastalo obsežno osvobodno ozemlje, kar pa seveda Italijanom ni šlo v račun. Že konec aprila so začeli z izredno krvočelnimi kazenskimi ekspedicijami, požiganjem, ropanjem in ubijanjem, da bi z ustrahovanjem in nasiljem zatrili sleherno osvobodilno misel. Pravi uničujoči orkan nasilja pa je planil na to ljudstvo z italijansko veliko ofenzivo poleti 1942. Tedaj so do kraja uničili vse, kar so dosegli, pobili nič koliko ljudi ter jih odganjali v taborišča, največ na Rab. Kljub vse-

Mira Svetina Slovenke v boju za socialno in narodno osvoboditev

Bibliografija

V oceno smo prejeli

Karel PRUSNIK-Gašper: *Gamsi na plazu*. Druga izdaja, dopolnjena po prvi izdaji iz leta 1958. Uredil Pavle Žaucer-Matjaž. Opremil Matjaž Vipotnik. Izdala in založila Založba Borec. V Ljubljani 1974.

Anton OŽBOLT: *Dežela Petra Klepca*. Opremil Matjaž Vipotnik. Izdala in založila Založba Borec. V Ljubljani 1974.

Ivan JAN: *Čankarjev bataljon in dražgoška bitka*. Razširjena in popravljena izdaja knjige *Dražgoška bitka*. Slika na ovitku Ive Šubic. Opremil Andrej Verbič. Izdala in založila v nakladi 2000 izvodov Partizanska knjiga. Ljubljana 1974.

Vladimir BARTOL: *Demon in eros*. Zbirka Krog. Izbral in uredil Severin Sali. Spremnno besedo napisal Taras Kermauner. Opremila Edita Kobe. Oblikoval in tehnično

uredil Borut Kovše. Izdala Mladinska knjiga. Ljubljana 1974.

Spomini na partizanska leta 2. knjiga. Zbral in priredil Ferdo GODINA. Opremil Ernest Krnatič. Založila Založba Borec. Ljubljana 1974.

Janez TOMŠIČ: *Narodnoosvobodilni boj na Jadranu in slovenski pomorščaki*. Knjižnica NOV in POS 42. Ureja komisija za zgodovino sveta za razvijanje revolucionarnih tradicij pri predsedstvu republiškega odbora ZZB NOV Slovenije. Tehnični urednik in lektor Jože A. Hočevar. Opremil Vladimir Lakovič. Skice po zasnovi Janeza Tomšiča izdelal Darko Prug. Založila Odbor slovenskih partizanskih pomorščakov v Piranu in Partizanska knjiga. V Ljubljani, oktobra 1974.

Mira Svetina,
narodna junakinja

O zgodovini revolucionarnega in narodnoosvobodilnega boja žensk na Slovenskem je objavljeno že pomembno, raznovrstno, zanimivo in tudi dokumentirano gradivo. Tri obsežne knjige avtoric: Gerkove — Križnarjeve — Podbevškove dopolnjujejo posamezni samostojni prispevki v publikacijah kot so Borec, Naša žena, TV 15 in v prilogah dnevnih časopisov. Vloga in delež slovenskih žensk v revoluciji in narodnoosvobodilnem boju pa sta bolj ali manj zajeta tudi v drugih zgodovinskih

gradivih NOB in tistih, ki se še organizirano zbirajo na območjih bivših okrožij Osvobodilne fronte. Za področje Ljubljana npr. sta vloga in delež žensk v skupnem boju pestro in prepričevalno prikazana med gradivom, objavljenim v obsežnem zborniku »Ljubljana v ilegali«. V jugoslovanskem zborniku »Borbeni put žena Jugoslavije« je objavljen tudi slovenski prispevek (napisali Erna Muser in Mira Svetina), ki pa mu je bil vnaprej določen obseg in sistem oblikovanja. Prinaša sicer precej jasen, a prekratek pregled dogajanj in dejavnosti žensk v teh dogajanjih; nekatere slabosti pa so nastale predvsem zaradi bralcev iz drugih republik, ker se ni bilo mo- goče izogniti obsežnejšemu razlaganju stvari, ki so Slovincem v precejšnji meri znane.

Kljub tolikšnemu gradivu pa nimamo — in verjetno še nekaj časa ne bomo imeli — časovno in po delovnih področjih vsklajenega, pregledno urejenega in ne preobsež- nega prikaza celotne poti slovenskih žensk od njihovega vstopa v zgodovinska doga- janja pa do njihove osvoboditve. Prikaza, ki bi potrjeval njihovo politično in druž- beno zavest in zrelost ter odgovoril na vprašanje, če in koliko so sledile naprednim silam in se v raznih obdobjih revolucionarnega boja celotnega naroda pravčasno in dovolj vključile, usklajeno reagirale na domača in širša politična in družbena do- gajanja in tako dovolj aktivno in koristno nalagale svoja prizadevanja.

S pričujočim prispevkom nimam namena, da bi prispevala kakršenkoli nadome- stek za tak prikaz. Želim pa povzeti in opozoriti vsaj na nekaj najpomembnejših tre- nutkov in revolucionarnem pohodu slovenskih žensk, nekaj njihovih najtrših preiz- kušenj in najbolj vztrajnih in odločnih zahtev in odločitev, spomniti na njihove nad- človeške napore in žrtve in na nekaj najbolj vzornih ženskih osebnosti, ki jih je dal ta čas. Prispevek naj bi imel razen drugih koristi predvsem pomen opozorila in spodbu- de, da je delež žensk v naši revoluciji treba čimprej bolj približati današnjemu človeku.

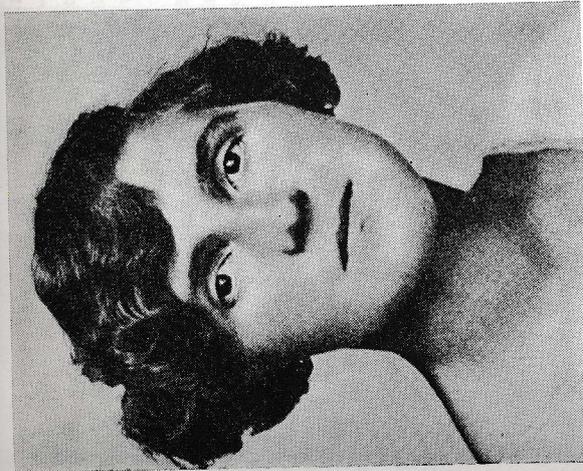
Prvi koraki

Skozi težka stoletja so v bojih za nacionalno in socialno ohranitev, uveljavitev in osvoboditev slovenskega naroda tudi ženske dajale svoj prispevek, ohranjemale slovenski jezik pred potujčevanjem, pokazale svoje junaštvo v bojih s Turki in v kmečkih uporih, lajšale gorje slovenskega človeka v številnih vojnah in spopadih, številne meščanke so terjale pravice do šolanja, strokovnega izobraževanja, do vstopa v poklice in politične pravice.

Iz podatkov, ki jih je zbrala in objavila v zgoraj imenovanem zborniku Erna Muser, zverno, da so slovenske delavke prvič stavkale v ljubljanski tovarni bombonov že leta 1871. Potem se vrstijo stavke: v Trbovljah 1876, velika stavka v zasavskem premogovnem bazenu 1889, ko je bilo poleg moških in otrok aretiranih tudi 56 žensk, pa spet 1905 in 1910 v Trbovljah in v drugih industrijskih obratih v Gorici, na Javorniku in na Jesenicah. Delavke se pojavljajo na delavskih zborovanjih in v delav- skih društvih, na prvi prvomajski proslavi v Ljubljani 1890, a 1892 v odboru na novo ustanovljenega »Splošnega delavskega napredno izobraževalnega pravovarstvenega in podpornega društva« v Ljubljani, pa tudi drugje.

Prav tam lahko preberemo, da je bil prvi list slovenskih žensk »Slovenka«, ki je začel izhajati v Trstu 1897. Čeprav so ga ustanovile z namenom nacionalnega pre- bujenja, so se članki o krivicah, ki jih ženske doživljajo v družini in družbi, zdeli takratni družbi in oblastem preveč revolucionarni in je list že 1902 prenehal izhajati. Tržaške Slovenke pa so osnovale 1898 tudi prvo zatočišče za brezposelne služkinje, ki so jim v pristaniškem mestu pretile mnoge nevarnosti.

Omenjam še prvo slovensko socialistično žensko društvo »Veda«, ustanovljeno leta 1900 v Idriji, ki je obstajalo približno do 1913. leta in »Splošno slovensko žensko

Tončka ČEČ, roj. 1898 na Kleku nad Trbovljami v rudarski družini, uslužbenka, je postala članica KP že 1920. leta. V času med obema vojnoma se je udeleževala v delavskih kul-turno-prosvetnih društvih in med delavskimi ženami. Junija 1941 se je pridružila trboveljski partizanski skupini, nato pa revirski četi. Bila je tudi sekretarka okrožnega komiteja KPS na Kozjanskem. Novembra 1942 so jo ujeli. Po hudem mučenju so jo izpostavili na celjskih ulicah. Umrla je v taborišču Auschwitz novembra 1943.

Malči BELIC, roj. 1908 v Ljubljani v delavski družini, uslužbenka, je že pred vojno delovala v delavškem društvu na Viču, od leta 1941 pa v OF kot sekretarka terenskega odbora in v Slovenski narodni pomoči, ko je skrbela za zapornike in internirance. Januarja 1943 so jo aretirali, med strahotnim mučenjem se je junaško zadržala in je mučenju podlegla.

društvo», ki je delovalo od 1901 pa vse do začetka druge svetovne vojne. To društvo je bilo do konca prve svetovne vojne vključeno v Zvezo avstrijskih ženskih društev. Vendar je bilo usmerjeno izrazito vseslovansko in se je v boju za ženske pravice še za časa Avstrije povezovalo s Hrvatimi in Čehinjami.

Ob koncu prve svetovne vojne so bile slovenske ženske ne glede na razredno in politično pripadnost zelo aktivne. Pričakovale so nacionalno osvoboditev Slovencev in združitve vseh jugoslovanskih narodov v skupni državi. Za t. i. Majsko deklaracijo so zbrale 7 debelih knjig podpisov. Ruska oktobrska revolucija in upori vojakov v avstro-ogrski vojski so dvignili tudi delavke, uslužbenke in žene delavcev v demon- stracije. Tako npr. so marca 1918 v Ljubljani železničarske žene z rdečo zastavo na čelu prišle pred poslopje pokrajinske vlade in zahtevale izboljšanje prehrane. Na javnem ženskem zborovanju so marca 1918 zahtevale mir in volilno pravico ter po- zdrazilje revolucionarni ruski proletariat. Aprila istega leta so vojne begunke 3 dni zapored demonstrirale po Ljubljani in zahtevale mir in kruh, tako da je oblast uvedla policijsko uro in prepovedala zbiranje na cestah.

Nova država — kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev — ženskam ni dala pri- čakovanih pravic, zato se je njihov boj nadaljeval v raznih oblikah. Z nastopom Tretje internacionale marca 1919 je bilo jasno poudarjeno, da komunistično gibanje

ne more uspeti brez sodelovanja žensk in da bo lahko doseglo svoje cilje samo v skupnem boju vsega delavskega razreda — moških in žensk. O tem je pisal tudi List slovenskih komunistov »Baklja« v svoji prvi in edini številki julija 1919. Tudi ob ustanovitvi slovenske komunistične stranke aprila 1920 je bil kratek referat o ženskem gibanju. Ženskam so priporočali, naj osnujejo svoje organizacije, po možnosti legalne. Ko se je že kmalu za tem morala komunistična stranka umakniti v ilegalo, so njeni ilegalni forumi in listi, pa tudi legalni listi in organizacije, ki so delovale pod vplivom komunistov, včasih manj, včasih bolj temeljito razpravljali o položaju in zahtevah žensk, o njihovi vlogi v boju za novo družbeno ureditev in o ustreznih organizacijskih oblikah za uspešen boj ženskega proletarskega gibanja. Iz raznih člankov je mogoče videti, kako so v določenih obdobjih tolmačili žensko vprašanje in kakšen je bil odnos komunistične stranke do reševanja tega vprašanja. V tem odnosu in v idejnem pojmovanju pa so se vidno odražali številni pretresi, organizacijsko-kadrovske težave, idejna razlikovanja, ki jih je doživljala partija v ilegali in hkrati z njo tudi legalne delavske in druge organizacije, ki so delovale pod vplivom ali v stikih s komunisti.

Na splošno pa je bilo društveno življenje žensk v bivši Jugoslaviji precej razgibano, obstajala so številna ženska društva in organizacije, izhajali ženski listi itd. Večinoma so društva delovala pod večjim ali manjšim vplivom meščanskih strank, a vendar, posebno nekatera so bila dokaj napredno usmerjena. Pokazala so na razne načine veliko aktivnost v boju za politične in socialne pravice žensk, zaščito mater in otrok, za mir v svetu itd.

Nekaj let po vojni so društva še delovala tudi na Koroškem in Primorskem. Toda izgubljeni boj za slovensko Koroško in fašizem v Italiji so hitro uničili vse. Najdalj se je obdržal list »Ženski svet« v Trstu, ki se je šele leta 1929 preselil v Ljubljano, kjer je izhajal vse do okupacije 1941. leta. »Ženski svet« je bil pomemben tudi po tem, da so ga razpošiljali ne samo po Evropi, tudi v Afriko, Ameriko in Azijo, povsod, kjer so živele naše izseljenke. Že pred prvo svetovno vojno so namreč zaradi težkega gospodarskega položaja tudi ženske odhajale na delo v Ameriko, v Egipt in drugam, po prvi svetovni vojni pa zaradi fašističnega terorja predvsem s Primorskega in to največ v Argentino. Tudi v teh deželah so se združevale v različne svoje organizacije in so zlasti v drugi svetovni vojni nudile pomembno pomoč osiromašeni in porušeni domovini.

Od leta 1932 dalje zasledimo v dokumentih in listih komunistične partije, da so se vse pogostejših stavk udeleževale tudi ženske. Omenjajo mesta Maribor, Jesenice, Javornik, Trbovlje, Celje, Kočevje, Mursko Soboto, Kranj, Tržič, Novo mesto.

»Rdeči prapor« in priloga »Proletarka« sta npr. pisala o ženski vstaji 30. junija 1933. v Trbovljah, ki se je nepričakovano razširila še na Zagorje in Hrastrnik. Z geslom »delo in kruh« so se rudarske žene zbrale pred rudniško pisarno. List poudarja, da so se žene postavile celo na čelo boja delavcev, da še nikoli do tedaj niso v zgodovini delavskega gibanja v Sloveniji, niti v zgodovini Slovencev, nastopile kot odločilni dejavnik, kot sila, pred katero se mora ukloniti srd reakcionarnih vlad in da se v prihodnje mora računati z ženskami.

Leta 1934 so napisali v enem izmed poročil komunistične partije, da »delavke in delavske žene krijejo v sebi ogromne rezerve revolucionarne energije«. Prav to se je potrdilo že v naslednjih letih, ko so leta 1935 in 1936 izbruhnile velike stavke kovinarjev, gradbincev in tekstilcev in so med tekstilci ženske prevladovale (Ljubljana, Kranj, Tržič, Maribor). Tudi slovenske delavke so stražile svoje tovarne pred stavkocazi, se vrgle pred lokomotive, da bi preprečile, da bi karkoli odpeljali iz tovarne itd. V teh stavkah so na svoj način sodelovale tudi kmetice. Bili so primeri, ko so

Rezka DRAGAR, roj. 1913 v Krašini pri Moravčah v delavski družini. Kot tekstilna delavka je bila med organizatorji velike tekstilne stavke leta 1936. Bila je borka Rašiške čete 1941. leta, ujeta in oktobra 1941 ustreljena kot talka na Lancovem pri Radovljici. Junaško ponašanje ob smrti so občudovali celo Nemci.

Lizika JANCAR, roj. 1919 v Mariboru v železničarski družini, uslužbenka, je delala na tehničnem in intendantnem sektorju OF v Ljubljani in kot radiotelegrafistka na bazi v bližini Ljubljane. Marca 1943 so jo na poti na Primorsko ujeli belogardisti, ki so jo hudo mučili in ustrelili.

prostovoljno in brezplačno pripeljale delavcem poljske pridelke, da bi se mogli prehraniti. To so bili začetki enotnosti in solidarnosti med delavci in kmeti.

V vseh 20 letih, posebno pa še v času diktature po letu 1929 so ženske v velikem številu delale tudi v gibanju za pomoč političnim zapornikom in njihovim družinam.

Vse več žensk, ki so se izkazale v stavkah, raznih demonstracijah in drugih akcijah, v glavnem delavke in študentke prevzemajo odgovorne politične in partijske naloge; postajajo članice komunistične partije in tudi njenih vodstev: Tončka Čuč, Zdenka Kidrič, Lidija Šenjunc; Pepca Maček-Kardelj so leta 1937 postale članice Centralnega komiteja KP Slovenije, a Vida Tomšič leta 1940 članica Centralnega komiteja KP Jugoslavije. Zaradi takšnega njihovega delovanja so jih oblasti preganjale, precej jih je bilo aretiranih, mučenih, obsojenih; tri so bile l. 1940 poslane v koncentracijsko taborišče Bileco (Angela Dovč-Očepek, Pepca Maček-Kardelj in Anica Vipotnik).

Zadnja leta pred razpadom bivše Jugoslavije, ko so politične razmere vse bolj zaostrene, ko narašča draginja in sta vse bolj očitna vojna nevarnost in grozeči fašizem, so hkrati z vse močnejšim revolucionarnim gibanjem delavskih množic in drugih naprednih sil v Sloveniji in Jugoslaviji vse bolj aktivne tudi slovenske ženske: v narodnoobrambnih akcijah in protidraginjskih akcijah, v zbiranju podpisov, ki zahtevajo prijateljstvo s Sovjetsko zvezo itd. Društveno življenje in delovanje je vse bolj revolucionarno; v mnogih ženskih društvih delujejo tudi članice KP in usmer-

jajo njihove odločitve, ponekod pa je le posredno čutili vpliv komunistov, ki nenehno opozarjajo na dejanski politični položaj in prikazujejo protiljudske namere teden po teden. Tako je marca 1939 kar 67 slovenskih ženskih in 185 mešanich družin podpisalo posebno spomenico, v kateri izražajo željo, da zaradi resnosti položaja opustijo vsa trenja in skupaj delajo za skupno korist. S tem je bil ustanovljen meddruštveni odbor slovenskih ženskih društev, brez katoliških, ki so povabilo k sodelovanju odbila.

Na pobudo vodstva KP Slovenije je januarja, februarja in marca 1941 legalno izšel nov list »Naša žena«, predhodnik današnje »Naše žene«.

A ilegalna Ljudska pravica je za Dan žena 1941. leta objavila članek z osnovno mislijo: »Od osvobojenja proletariata zavisi osvobojenje žensk, ni osvobojenja proletariata brez osvobojenja žensk«. To se je začelo uresničevati že v najkrajšem času.

Leto 1941*

Že aprila 1941, ko je bilo slovensko ozemlje razkosano in je maloštevilnemu slovenskemu narodu zavladovalo kar šest različnih okupatorskih režimov, so bile tudi slovenske ženske, delavke, kmetice, študentke in druge izobraženke postavljene pred najtežje preizkušnje. V prvih aprilskih dneh še ni bilo povsem jasno, kaj terjajo od vsakega ta usodni trenutek in kako se bo treba že v najbližji prihodnosti izkazati. Z ustanovitvijo Protifašistične fronte, kasneje Osvobodilne fronte, ki ni priznala fašistično-imperialističnega razkosanja Slovenije in Jugoslavije, pa se je že v maju 1941 začela široka politična akcija za ustanavljanje številnih odborov OF. Tedaj so ženske enako kot moški postale organizatorke, aktivistke ali pripadnice živahno se razvijajočega vsenarodnega gibanja, najprej v Ljubljani, ob neposredni spodbudi samega vodstva OF, potem pa kar kmalu še na Dolenjskem, Notranjskem, Gorenjskem, Štajerskem, Beli krajini, Prekmurju, po mestih in vaseh, v tovarnah, raznih ustanovah, šolah, med kulturnimi, prosvetnimi in drugimi strokovnimi delavci. Ko je bila enako kot OF, na pobudo komunistične partije ustanovljena še posebna organizacija »Delavska enotnost«, ki se je hitro utrdila v tovarnah in večjih delavnicah, so se v velikkem številu vključevale vanjo tudi delavke.

Iz številnih dokumentov, a največ iz člankov, objavljenih v tako imenovani ilegalni literaturi: Slovenskem poročevalcu, Ljudski pravici itd. in iz različnega arhivskega gradiva lahko zvedemo, da se ženske niso vključile samo z golim pristankom in plačevanjem članarine, ampak z delom: zbiranjem in odpošiljanjem razne opreme za partizane, pri tiskanju in razširjanju ilegalnega tiska, v različnih ilegalnih delavnicah, na radijskem sektorju, kot kurirke in podobno. Obiskovale so sanitetne in radiotelegrafske tečaje, se vadile v rokovanju z orožjem in se vključevale v borbene skupine, v enote Narodne zaščite in tudi v Varnostno-obveščevalno službo, predvsem kot obveščevalke. Zdravnice in študentke medicine so skupaj s svojimi tovariši, zlasti v Ljubljani, postavile temelje kasnejši partizanski saniteti in nudile pomoč prvim ranjenim in bolnim partizanom. Številne ženske so se vključile v organizacijo pomoči žrtvam okupatorjevega nasilja in družinam partizanov.

Najdemo jih tudi v prvih partizanskih četah, v rašiški in storžiški četi. V prvih dneh avgusta 1941, ko so na Gorenjskem pod Storzicem v spopadu z Nemci padli prvi partizani, so bile med njimi tudi 3 partizanke: Marija Bečan, Marija Solnar in Ma-

* Večina podatkov je povzetih iz prispevka Eme Muser v jugoslovanskem zborniku »Borbeni put žena Jugoslavijec za razdobje do 1941. leta.

Milka KERIN — POHORSKA MILKA, roj. 1923 v Velikem Podlogu pri Krškem v kmečki družini. Julija 1941 je stopila v gorjansko partizansko skupino, oktobra 1941 so jo ujeti in izselili v Nemčijo. Jeseni 1942 je pobegnula in prišla v Ruško četo, nakar je bila še v Pohorskem bataljonu in drugih enotah na Štajerskem, kjer je opravljala politkomisarske dolžnosti. Padla je julija 1944 v bojih za Ljubno.

Vidva JANEŽIČ, roj. 1914 v Podbrdu v Baški grapi v železničarski družini. Kot študentka je bila politično aktivna na univerzi in v Domu visokošolk v Ljubljani. Od 1941. leta je delala v raznih rajonskih odborih OF v Ljubljani. Aprila 1944 so jo aretirali in poslali v taborišče, septembra 1944 pa so jo pripeljali nazaj v Ljubljano in tako strahotno mučili, da je ob junaškem zadržanju mučenju podlegla.

rica Štefe. Ko pa je bila 20. septembra 1941 zaradi napada rašiške čete na nemški vojaški avtomobil požgana prva slovenska vas Rašica v neposredni bližini Ljubljane, so odpeljali vse vaščane, tudi matere z otroki vred, v izgnanstvo. Podobno se je zgodilo januarja 1942 z družinami iz Dražgoš v Selški dolini, potem ko se je končala slavna tridnevna Dražgoška bitka.

Povsod, kjer so se že tudi leta 1941 dvignili v upor in so se razvili prvi partizanski boji z okupatorji (Kamniško področje, Zagorje, Soštanj, Lož, Bučka, Poljanska, Gornjesavska in Bohinjska dolina) in so že manevrirale prve partizanske enote, so bile ženske, zlasti na hribovskih kmetijah in zaselkih, njihova nepogrešljiva opora: pomagale so jim v preskrbi s hrano in zatočiči, v iskanju in prinašanju informacij, negovanju prvih ranjencev itd. Vse to so delale, ne da bi se vanjo že vključile. V delu in v stikih z borci nizaciji Osvobodilne fronte, ali da bi se vanjo že vključile. In to, kar je večina žensk na začetku delala pa so se tudi politično vse bolj osveščale. In to, kar je večina žensk na začetku delala le bolj iz humanih, čustvenih razpoloženj, je že kmalu prešlo v njihovo zavestno delovanje proti osvoboznemu okupatorju, ki je vse bolj očitno in z nasiljem izražal, da je slovenski narod obsodil na uničenje. Bolj ali manj tesna in trajna povezanost oz. organiziranost v odborih OF je bila potem samo še nujna posledica osveščanja, če so hotele, da bo njihov delež v boju bolj organiziran in zato tudi bolj koristen in uspešen.

Nov val spodbud za povečan odpor proti nemškemu okupatorju se je sprožil na Gorenjskem, Štajerskem in v Zasavju ob množičnem izseljevanju prebivalstva v Hrvaško, Bosno, Srbijo in celo Slezijo, ki so ga Nemci izvajali kot so objavili »iz državnopolitičnih razlogov«. Ko je v aprilu 1941, ob svojem obisku Maribora, Hitler vzkliknil: »Napravite mi to deželo zopet nemško,« so namreč še marsikje, zlasti na Štajerskem, siromašni sloji slovenskega prebivalstva, ki so živeli v veliki materialni bedi in zaostalosti, omamljeni z nacional-socialistično demagogijo, pričakovali, da bo Hitler tudi pri nas »napravil red« in da bodo poselej vsi revni ljudje boljje živeli. Ko pa so se Hitlerjeve namere o uničenju slovenskega naroda začele z vso krutostjo uresničevati, so vse bolj uvidevali, da ponižno uklanjanje okupatorju ne pomaga in da le oboroženi upor partizanov z vsestransko podporo, ki jo nudi prebivalstvo, lahko zaustavi izvršitev Hitlerjeve obsodbe, ki je pomenila izselitev 230 000 Slovencev, to je polovice tamkajšnjega prebivalstva.

Toda prvi partizani, aktivisti OF in komunisti so na Štajerskem še posebno utrpeli velike izgube že takoj 1941. leta. Obdržali so se samo na določenih predelih in še to za ceno velikih žrtev. Za vsako najmanjšo akcijo ali znak odpora so streljali talce, še več na Gorenjskem. Pri tem so dale tudi ženske svoj časten delež v boju in s svojimi življenji. Od julija 1941 do marca 1943 je bilo na Štajerskem samo ženskih talk streljanih 82.

Kasnejši dogodki pa so pokazali, danes pa poznamo tudi dokumente, ki dokazujejo, da je bilo zaradi »komplikacij«, ki so jih nemškemu okupatorju, res da z velikimi žrtvami, povzročali slovenski partizani izseljevanje prebivalstva najprej začasno zaustavljeno, potem pa je okupatorjev končni poraz docela prehitel izvedbo zloglasnega načrta.

V tem obdobju »izseljevanja« je veliko žensk še povsem spontano, samoiniciativno priskočilo preganjanim na pomoč. Ko je pred nasiljem nemškega okupatorja bežalo z Gorenjskega in Štajerskega, prek nove meje, v Ljubljano in na Dolenjsko na stotine beguncev, sami ali z družinami, so jim ženske-domačinke pomagale že pri samih prehodih čez nemško-italijansko mejo, pa tudi gostoljubno skrbele zanje v prvih najtežjih dneh begunstva.

Podobno so, v začetku julija 1941, ko so odhajali transporti izseljenih družin z Gorenjskega prek ljubljanske železniške postaje, ženske redno prihajale, nekatere v vlogi bolničark Rdečega križa, k transportom in prinašale zaloge hrane in razne opreme za pot v negotovost. To so bili tudi prvi množičnejši nastopi ljubljanskih žensk pred očmi oboroženih okupatorskih vojakov, kjer so hkrati, ko so nudile pomoč tudi vidno kazale svoje zgražanje nad gnusnim ravnanjem z materami in otroki ter starimi in bolnimi ljudmi.

Precej preseljenih žensk se je v krajih, kjer so jim domačini gostoljubno ponudili drugi dom, vključilo v njihovo odporniško gibanje, nekatere med njimi so tudi dale svoja življenja za skupno svobodo.

Zanimivi so še podatki, ki verjetno niso popolni, a povedo, da je v 1941. letu stopilo v oborožene partizanske enote 73 žensk: 45 na Gorenjskem, 10 na Štajerskem in ena na Dolenjskem; 17 pa v Srbiji, Bosni in na Hrvaškem, kamor so bile prese-ljene. Med njimi jih 16 ni dočakalo osvoboditve, od teh 11 z Gorenjskega. Večina je padla v bojih, nekaj jih je bilo ujetih in so umrle v taboriščih, ali pa so umrle v partizanskih bolnišnicah. Od preživelih 57 jih je le nekaj ostalo v enotah NOV vse do osvoboditve, večina je kasneje prešla na politično delo, v tehnične delavnice OF, ali pa so bile ujele in odpeljane v taborišča. Med gorenjskimi in štajerskimi partizankami 1941. leta so do malega vse delavke oz. delavskega porekla, dočim so pre-

Slava KLAVORA, roj. 1921 v Mariboru v družini poštnega uslužbenca, študentka. Njeno družino so Nemci junija 1941 izselili, ona pa je tedaj odšla v ilegalo. Bila je članica okrožnega komiteja SKOJ za mariborsko področje in rajonskega komiteja KPS za mesto Maribor. Avgusta 1941 jo je gestapo aretiral. Po hudem mučenju, kjer se je pogumno zadržala, so jo po 20 dneh ustrelili kot talko.

Antonija KUCULAR, roj. 1890 na Lesnem brdu pri Vrhniki, kmečka gospodinja, mati desetih otrok. Njena hiša je bila žarišče odpora v tej okolici. Prenašala je orožje in municijo in skrbela za prehrano aktivistov OF in partizanov. Avgusta 1942 so ji ustrelili moča in požgali dom, vsi njeni otroci so ušli k partizanom. Njo so aretirali in ustrelili ob ljubljanskem pokopališču.

seljene v Srbijo, Bosno itd. večinoma iz učiteljskih, uradniških, trgovskih in obrtniških družin.

Ženske prvič volijo

Pomladi in poleti 1942, ko so si partizanske enote priborile na Dolenjskem, v Beli krajini in na Notranjskem prvo trajnejše osvobojeno ozemlje, je bila priložnost in potreba, da ženske prevzamejo še večje odgovornosti: preskrbovanje narodnoosvobodilne vojske s hrano, zdravlili in sanitetnim materialom. Treba je bilo obdelati vsak košček zemlje in pobrati vse zgodnje sadeže in pridelke. Treba je bilo preprečevati špekulantski z živili, ker so splošno pomanjkanje izkoriščali predvsem sovražni in špekulantski elementi.

Takrat so bile, zlasti za ženske zelo pomembno in globoko doživetje volitve v narodnoosvobodilne odbore, nekaj, kar se je dogajalo prvič v njihovem življenju: uresničena pravica voliti in biti izvoljen. Na osvobojenem ozemlju so živele večinoma vaške ženske, kmečke gospodinje in poljske delavke, ki se niso do tedaj niti dosti zanimale, niti ukvarjale s politiko, a sedaj so poskrbele za to, da so prišle na volišča

svečano in stoddstotno. Bile so tudi izvoljene. Podatki o številu žensk, ki so bile tedaj izvoljene, so pomanjkljivi. Poprečno ocenjujejo, da jih je bilo v odborih več od ene tretjine. Ko so moški vse bolj odhajali v oborožen boj, so ženske v odborih morale z delom nadaljevati in opravljati vse najtežje in odgovorne naloge.

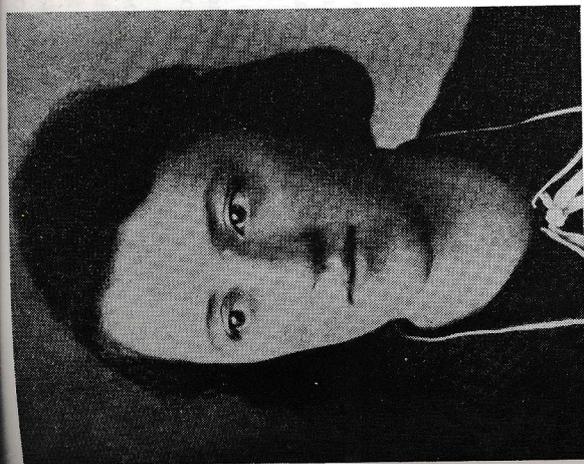
V strahotah roške ofenzive (julij, avgust, september 1942) so fašisti za nekaj časa razbili osvobodeno ozemlje. Partizanskih enot niso mogli uničiti, navali pa so na goloroko prebivalstvo, ki se ni moglo pravočasno umakniti. Najbolj prizadete so bile ženske z družinami in otroci. Požgali so na stotine hiš in cele zaselke od Notranjske, prek Kočevja do Novega mesta in vse do Kolpe, ubijali in sežigali ženske, starce in otroke in odpeljali v taborišča celo noseče ženske, matere z dojenčki, bolnike in starce. Tudi o tem še nimamo točnih skupnih podatkov, le posamezne primere, npr.: v vasi Babna polica v Loški dolini so l. 1942 vse žene ovdovele, ker so okupatorji ne nadoma napadli vas in postrelili vse moške, ki se niso mogli umakniti. Samo v taborišču na Rabu je bilo 11 tisoč Slovencev, od teh jih je okrog 4000 umrlo od lakote in mraza.

Ženske, ki so se uspele rešiti in umakniti okupatorjevemu nasilju, so takoj, še v teku ofenzive ponovno vzpostavljale zveze s partizani in s tem izpričevale svojo pripravljenost za skupen boj, zavedajoč se, da je tovariška medsebojna pomoč — vojske in zaledja — eden prvih pogojev za obstoj. Tedaj in kasneje, v letu 1943 pa vse do osvoboditve, so tudi ženske, večših s skrajnimi napori in žrtvami, omogočale, da slovenske partizanske enote niso bile nikoli uničene in da so se lahko vedno obdržale na slovenskem ozemlju. Narodnoosvobodilni odbori sicer niso mogli več delovati v svojem prvotnem sestavu, toda ženske kot pretežni del zalednega prebivalstva so izpopolnjevale izpraznjena mesta in prevzemale tudi bremena, ki so ostala za padlimi, ubitimi, zaprtimi, interniranimi in onimi, ki so vse bolj številno vstopali v NOV.

Vzmemirljivo doživetje, ko so ženske prvič v zgodovini lahko volile in bile voljene, se je kasneje v letu 1943 in 1944 uresničevalo tudi v drugih pokrajinah Slovenije: v nekaterih predelih Štajerske, ki jih je osvobodila štirinajsta divizija, v večini Primorske po kapitulaciji Italije, pa tudi v nekaterih predelih Gorenjske. Najpomembnejša pa je aktivna udeležba žensk na Zboru odposlancev slovenskega naroda 3. oktobra 1943 v Kočevju, imenovanem Kočevski zbor. Od 572 udeležencev je bilo 62 žensk. V izvoljenem Slovenskem narodnoosvobodilnem svetu (SNOS), prvi slovenski skupščini, je bilo 12 žensk od skupno 120 članov, a v 40-članski delegaciji za zasedanje AVNOJ so bile tri ženske. Odgovorno delo, kakršnega so opravljale izvoljene ženske v organih nove, ljudske oblasti, pa so z enako zavestjo izvrševale tudi ženske na okupiranih ozemljih, ki so se vključevale v ilegalne odbore Osvobodilne fronte, čeprav jih niso mogli izvoliti na razpisanih volitvah. Na okupiranem ozemlju je bila njihova volja in pripravljenost za delo trajno veljavna legitimacija za vključevanje v organe Osvobodilne fronte.

Shovanje lastne organizacije in njen zgodovinski pomen

Pobudnik in uresničevalec — ustvarjalec Osvobodilne fronte in celotnega narodnoosvobodilnega boja je bila komunistična partija. Komunisti so bili v prvih vrstah tega boja in na fašistično nevarnost so opozarjali že več let pred okupacijo. Razen vključevanja in aktiviranja vedno novih ljudi so skrbeli tudi za njihovo idejnopolitično oblikovanje. Tako tudi za ženske. Pri Centralnem komiteju KP Slovenije je že dolgo pred 1941. letom občasno delovala posebna komisija za ženske in njihovo družbenopolitično aktivnost in vzgojo. V letu 1941 se je še povečala odgo-

Danila KUMAR, roj. 1921 v Kojstem v Brdih v delavski družini, trgovska pomočnica. Leta 1939 je bila že skojevka na Ježici pri Ljubljani. Junija 1942 se je morala umakniti iz Ljubljane, bila je v Tomiščevi brigadi bolničarka in namestnica politkomisarija čete in bataljona. Leta 1944 je šla na Gorenjsko kot članica Pokrajinskega odbora SPZZ za Gorenjsko in Koroško. Marca 1944 so jo ujeli gorenjski domobranci in nučili do smrti.

Pavla MEDE, roj. 1916 v Stratinju pri Naklem, delavka, od julija 1941 borka Kranjske čete. Pozimi 1941 je bila v Ljubljani, spomladi 1942 pa se je vključila v II. grupo odredov in odšla na Štajersko. Od novembra 1942 je vodila ženski vod Pohorskega bataljona. Padla je januarja 1943 v junaškem spopadu bataljona z Nemci, kjer so padli vsi njegovi borci.

vornost komunistov, da bodo tudi v Osvobodilno fronto in narodnoosvobodilni boj vključili čim več žensk. V tem procesu so med prvimi sodelovale tudi predvojne komunistke: Marjana Draksler, Pepca Kardelj, Zdenka Kidrič, Marica Kokalj, Darinka Kovačič, Ada Krivic, Angelca Očepek, Mira Ružič, Lidija Sentjurc, Mira Svetina, Vida Tomšič, Mima Zupančič in druge. Razen odgovornih nalog v vodstvih komunistične partije so prevzemale obveznosti tudi v Osvobodilni fronti. Bile so članice ali sekretarke okrožnih ali rajonskih partijskih komitejev in odborov Osvobodilne fronte, raznih komisij itd.

Jesen 1941 pa so pri Izvršnem odboru OF Slovenije ustanovili še posebno komisijo za delo med ženskami. Vključene so bile in delovale predstavnice osnovnih skupin OF, to je članice KP, kršćanske socialistke in članice Sokola (Lidija Sentjurc, Jožica Toman-Kovač in Marta Pustišek). Podobno je bilo tudi pri nekaterih okrožnih organizacijah OF. Na terenu pa je že takrat nastajalo in delovalo vse več skupin, ki niso bile več opredeljene po osnovnih skupinah Osvobodilne fronte, pač pa so svoji pripravljenosti za delo za narodnoosvobodilni boj. V te ženske skupine so vstopale predvsem tiste ženske, ki se dotlej politično niso opredeljevale. Čeprav v začetku še niso delale kot članice odborov OF, pa so v komunistični partiji in Osvobodilni fronti videli edini up za reševanje iz tedanje situacije. Prek teh skupin je dobivala OF samo še bolj množično in široko osnovo. Postopoma, največkrat pa,

ko so bili člani odborov OF aretirani, je prišlo do vključevanja tudi teh žensk v odbore OF, ker so stopale na njihova mesta in prevzele njihovo delo.

Po roški ofenzivi se je začel hud pritisk oboroženih belogardističnih enot, ki jih je odkrito organizirala domača klerikalna reakcija, da bi že v ofenzivi uspešno pomagala okupatorjem. Osnovni namen bele garde je bil, da bi na razne načine, z grožnjami, pa tudi z obljubami, oddvojili od OF njene pristaše in jo s tem osamili in razbili. Znana so dejstva, da so OF hoteli kompromitirati zlasti pred vernimi katoličani, ki so tvorili večino kmečkega prebivalstva, češ da se v OF prikriva najnevarnejši brezbožni komunizem in da je edina možna rešitev slovenskega naroda pred komunizmom na strani okupatorja in da v njegovem varstvu počaka na vojne rezultate in na prevzem oblasti v dogovoru s pobeglo vlado in njenimi pomagači. Ker so belogardisti navallili predvsem na manj osveščeno podeželsko prebivalstvo, oboroževali mlade kmečke fante, imeli na svoji strani številne duhovnike, so se ženske znašle v veliki zagati glede svoje nadaljnje odločitve; zlasti tiste, ki so bile vzgojene v religioznem duhu so bile izpostavljene izredno težkemu moralnemu pritisku.

V tem času je bilo tudi vodstvu OF jasno, da je treba še povečati vpliv OF na množice, ki so ostale na obrobju političnih in vojnih dogajanj, posebno pa na religiozno prebivalstvo na vasi, da bi se s tem ohromil pritisk bele garde in izdajalskih duhovnikov, ki so ljudi zmedli, razdvojili in preplašili. Tedaj je bilo zelo nujno, da OF vsebolj učvrsti v množicah svoj koncept samostojnega oboroženega narodno-osvobodilnega boja — nasproti tistim, ki so zagovarjali mišljenje, da je pametneje čakati na rezultate na »velikih« frontah in nasproti tistim, ki so že našli rešitev v sodelovanju z okupatorjem — in s tem zavaruje že dosežene uspehe skupnega boja.

Učvrstiti med množicami tak koncept OF pa je pomenilo uveljaviti ga tudi med ženskami. Tudi sedaj so pomagala prizadevanja komunistične partije. O tem pričajo dokumenti iz 1942. leta, ohranjena pisma Edvarda Kardelja Centralnemu komiteju KPS in Izvršnemu odboru OF za Slovenijo in priporočila Pokrajinskemu komiteju KP za Slovensko Primorje, ki jih je v imenu CK tudi napisal Edvard Kardelj. V teh dokumentih piše, kako organizirati ženske v boju proti fašizmu in za cilje OF in tudi za posebne zahteve žensk v celotnem narodnoosvobodilnem boju. Po vsem tem je v drugi polovici leta 1942 začela nastajati ob OF posebna profitašistična ženska organizacija. Prve, še iniciativne odbore so osnovali najprej v Novem mestu, Kočevju, Beli krajini in v Ljubljani.

Že decembra 1942 je Boris Kraigher kot organizacijski sekretar Centralnega komiteja KPS lahko poročal Centralnemu komiteju KPI, da je uspelo v vseh pokrajinah, posebno pa v Ljubljani, da so ženske bolj angažirali v narodnoosvobodilnem boju in v partijskih organizacijah. V Ljubljani da je več od polovice članov KP žensk. Ti uspehi da so posledica organiziranja samostojnega množičnega antifašističnega gibanja žensk. Boris Kraigher piše, da so oni že prej, preden so zvedeli za delo CK KPI ob teh vprašanjih, novembra 1942 začeli v Ljubljani z organiziranjem Profitašistične zveze žensk, na enakih osnovah kot vidijo, da je to organizirano v drugih predelih Jugoslavije.

Ustanavljanje in razvijanje iniciativnih profitašističnih ženskih odborov je pospela tudi posebna okrožnica, ki jo je januarja 1943 razposlal Izvršni odbor OF in kateri so navedene naloge ženskih organizacij. Med najvažnejšimi so bile: prirediti vse Slovenke v boj, z vsemi sredstvi pomagati OF in NOV v boju proti fašističnemu okupatorju in njegovim pomagačem, nuditi pomoč žrtvam okupatorskega nasilja, politično osvoboditi in vzgajati ženske, da bodo uveljavljale svoje politične in socialne pravice v smislu enakopravnosti in demokracije.

Maida SILLC, roj. 1923 v Kržetih pri Sodražici v kmečki družini, trgovska pomočnica. Poleti 1941 se je vključila v OF. Junija 1942 je postala bolničarka v Krinskem odru, bila je sekretarka SKOJ v bataljonu in Ljubljanski brigadi, delegat mladine na II. kongresu USAOJ v Drvarju spomladi 1944. Julija 1944 jo je na položaju ubila bomba.

Zora REGANCIN, roj. 1921 v Polju pri Ljubljani v delavski družini. Leta 1941 je ilegalno delala v Ljubljani, nato v Dolomitih, med drugim je bila tudi kurirka Glavnega poveljstva, od aprila 1943, ko se je vrnila v Ljubljano, pa je bila kurirka poverjenstva CK KPS in IOOF za Ljubljano. Decembra 1943 so jo aretirali domobranci, ko je prenašala tlegraino pošto. Sled za njo se je potem izgubila.

Med aktivnimi ženskami so se želje in spodbude po lastni organizaciji vse pogosteje pojavljale. Te želje so se v začetku 1943 povsod tudi uresničevale. Potem, ko je bila decembra 1942 v Bosanskem Petrovcu I. konferenca Antifašistične fronte žena Jugoslavije, so bile vzpostavljene tudi neposredne zveze med Centralnim odborom AFŽ Jugoslavije in vodstvom ženskih organizacij v Sloveniji. Mara Rupena, ki je bila kot sekretarka okrožnega odbora Slovenske profitašistične ženske zveze — SPŽZ — za Novo mesto poslana na I. konferenco v Bosanski Petrovac, je konferenco zamudila zaradi težav na poti. Potem pa je ostala v Bosni dva meseca, preživela skupaj s tovarišicami IV. ofenzivo z vsemi njenimi strahotami in se spoznala z velikimi napori, ki so jih doprinasale za razvoj ženske organizacije. Ko se je marca 1943 vrnila, je kmalu za tem opisala, kar je doživela, v posebni brošuri »Pri sestrah na jugu«.

IO OF je maja 1943, ko je razpravljajal o delu in pomenu ženskih organizacij, imenoval Glavni iniciativni odbor profitašistične ženske zveze za Slovenijo. Članice tega odbora so bile: Angela Dovč-Ocepek, Marjana Draksler, Dana Mišigoj-Kozak, Helena Puhar, Mara Rupena-Osolnik, Zora Rupena-Katja, Mica Šlander in Zima Vrščaj-Holy. Kasneje se je sestav odbora še razširil.

Izdajanje posebnih publikacij in listov za ženske je v tem času mnogo pripomoglo k uspešnemu vključevanju žensk. Prvi je izšel novembra 1942 list »Našim ženam« v okrožju Novo mesto, a decembra 1942 je izšla v okupirani Ljubljani »Naša žena«.

Jeseni 1943 sta se oba lista združila in na osvobojenem ozemlju je potlej izhajala »Naša žena« kot organ Glavnega odbora SPZZ za Slovenijo. Ženski listi so kasneje izhajali tudi v skoraj vseh pokrajinah Slovenije. Ženske so same začele pisati in objavljati članke, pisma, pa tudi pesmi in opisovati dogodke iz svojega življenja in političnega ter kulturnega delovanja. Ženski listi so bili zelo razširjeni in so jih tiskali oz. ciklostirali v precejšnjih nakladah. »Slovenka« je bila npr. list za ženske v Slovenskem Primorju in so ga l. 1944 razmnoževali v 11 ciklostilnih tehnikah. Ženske pa so sodelovale tudi v glasilih Osvobodilne fronte, to je Slovenskem poročevalcu in v številnih brigadnih listih.

Po kapitulaciji Italije, ko se je osvobojeno ozemlje zelo razširilo in organizacijsko politično delo zelo okrepilo, je bil z odlokom vodstva OF sklican tudi prvi kongres SPZZ Slovenije. Potekal je 16. in 17. oktobra 1943 v Dobrniču na Dolenjskem, udeležilo se ga je 180 ženskih delegatki. V tem času se je že začeljavala nova nemška ofenziva, zato je bila pot teh delegatki iz vseh slovenskih pokrajin zelo težka in nevarna, posebno pa še iz Slovenskega Primorja in Gorenjskega. Prišle so tudi borke iz partizanskih enot, ki so se že proslavile v številnih zmagovitih bojih in pohodih in matere padlih partizanov. Tudi iz okupirane Ljubljane se je prebilo 5 žensk, kljub blokom, bunkerjem in boedeči žici, s katero je bila Ljubljana skoraj hermetično zaprta kot koncentracijsko taborišče. Zato so jih ženske — delegatke kongresa izredno toplo pozdravile.

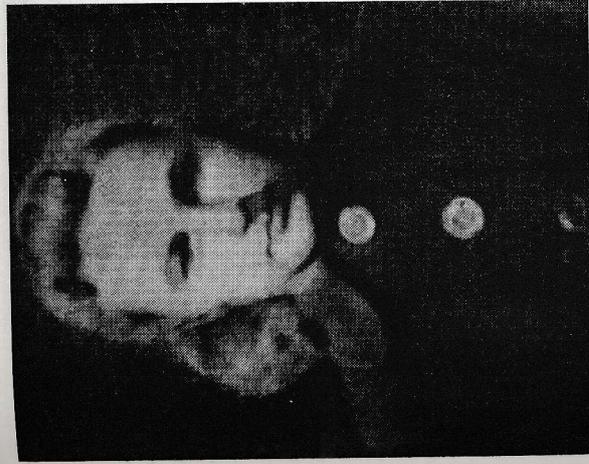
Iz kongresnega gradiva je razvidno, da so se kongresa udeležili predstavniki CK KPS in IOOF, Glavnega štaba NOV in POS in večjih partizanskih enot ter zavezniških vojnih misij. Ženske so bile navdušene nad tem svojim prvim srečanjem. Bile so vzradoščene, ko so videle, da lahko nastopajo in govorijo, čeprav jih je velika večina prvič javno nastopila. Sklenile so, da se bodo še hitreje vključevale v delo vseh političnih organov in organov oblasti, da bodo sodelovale v nadaljnji mobilizaciji prebivalstva za narodnoosvobodilni boj in da bodo vključile v svojo organizacijo in v delo še nadaljnje množice slovenskih žensk. Za predsednico so izvolile Angelo Dovč-Ocepek, delavko iz ljubljanske tovarne Saturnus, članico KPS že pred vojno in članico Centralnega komiteja KPS, ki je potem vodila organizacijo vse do svoje prezgodnje smrti l. 1959. Za sekretarko so izvolile Maro Rupeno-Osolnik, urednica »Naše žene« pa je bila Zima Vrščaj-Holy.

Na kongresu sta po delovnem dnevu nastopila tudi kulturniška skupina Glavnega štaba NOV in POS in Slovensko narodno gledališče. Delegatke se v svojih napisanih spominih spominjajo Marte Paulin-Brine, ki je plesala, Vere Hreščak, ki je recitirala Kajuhovo pesem: »Stini moji, fantje moji zlati!« in sester Stritarjevih, ki so pelev partizanske pesmi.

Svobodi nasproti

Velika nemška ofenziva oktobra 1943 je za krajsi čas zavrla uresničevanje kongresnih sklepov in nadaljnji hitrejši razvoj ženskih organizacij. Po ofenzivi pa so organizacije oživele in nastajale nove, zlasti na ponovno osvobojenih ozemljih, ilegalne organizacije pa so se razširile in utrdile tudi na okupiranem ozemlju.

Po nekaj številčnih podatkih lahko presodimo, kakšen je bil organizacijski vzpon SPZZ. Bela krajina npr. je imela razen okrožnega odbora še 9 rajonskih in 2 mestna; od 212 vasi je 130 vasi imelo vaše odbore SPZZ, a v 36 vaseh so delovale poverjenice. V Slovenskem Primorju pa je bilo — razen Pokrajinskega odbora — 11 okrožnih, vsak okrožni pa je imel od 5 do 8 rajonskih, a rajoni so zajemali približno 60 do 80 vasi, kjer so bili povsod tudi vaški odbori.

Milka ŠOBAR, roj. 1922 na Gornjih Lazah pri Semiču v kmečki družini, dijakinja. Od leta 1941 je bila v OF kot kurirka in obveščevalka, nato pa na lastno željo borka Belokranjske čete in Cankarjeve brigade. Zelo se je izkazala v mnogih bojih. Padla je avgusta 1943 nad Litijo.

Mihaela ŠKAPIN, roj. 1922 na Velikem polju pri Sežani v kmečki družini. V OF je delovala v donjačem kraju od konca leta 1941 kot kurirka, obveščevalka in intendantka. Februarja 1943 ješla v partizane, bila je bataljonska sekretarka SKOJ in politkomisarica bataljona. Posebno se je izkazala v boju na Nanosu med nemško ofenzivo jeseni 1943. Padla je novembra 1943 na Ledinah pod Žitovskim vrhom.

Za Primorsko je skoraj nemogoče opisati, s kakšnim veseljem, predanostjo, požrtvovalnostjo in poletom so primorske ženske, žene, matere in dekleta sprejele kapitulacijo Italije septembra 1943, ko je bilo osvobojeno celo Slovensko Primorje z Istro, ki je bilo že v času bivše Jugoslavije pod italijansko fašistično oblastjo. Narodnoosvobodilni boj je bil na Primorskem sicer organiziran že l. 1942 v težkih ilegalnih pogojih, ko so delovali posamezni člani KP in aktivisti OF ter manjše partizanske enote. Ženske so jim že takrat v marsičem pomagale. Toda, primorskim ženskam je pomenila svoboda in priključitev Sloveniji oz. novi Jugoslaviji, potem ko so imeli prek 20 let italijanske šole, bili brez vsakršnega kulturnega življenja in vsestransko zatirani toliko, da je na stotine žensk odšlo v partizane, a na tisoče se jih je vključilo v svojo organizacijo, da bi prek nje opravile različne naloge: zbirale hrano, odeje, sanitetsko in tehnično opremo za NOV, kuhale, prale, skrbele za ranjence, sodelovale v političnem in kulturnem življenju in se usposabljale v različnih tečajih.

Se večjo skrb kot na drugih osvobojenih ozemljih so Primorke posvečale ustanavljanju in razvijanju partizanskih šol. V kratkem času je delovalo 477 partizanskih slovenskih šol, ki so začele odpravljati veliko neznanje in nepismenost, kar je povzročil fašizem. Primanjkovalo je učiteljev oz. učiteljic, zato so se mlada dekleta v svojem navdušenju na hitro usposabljala za delo v šoli in se trudila, da bi mogla kolikor toliko uspešno učiti otroke in jim nadomestiti prave učitelje.

V poročilih lahko preberemo, kako so ženske s pomočjo krajevnih odborov OF ali pa tudi same našle prostor za pouk. Kjer ni bilo šolskih poslopij, so našle prostor drugje, saj je bila šola še bolj zavarovana pred okupatorjem, če mu ni bila preveč na očeh. Pozneje, ko so okupatorji ali domobranci vdirali tudi v šole in s silo razpršili otroke, učitelje pa aretirali, so poučevali v kmečkih hišah, čeprav je bilo v vasi šolsko poslopje. Biti učiteljica na slovenski partizanski šoli je bila izredna čast, zato so na najbolj demokratičen način na množičnih sestankih volili tistega, ki je bil vreden te časti. Še posebno težko je bilo, ker ni bilo knjig in učnih pripomočkov. Ustanovili so tudi roditeljske svete zaradi sodelovanja med starši in šolo. Pomemben je delež žensk iz Trsta in bližnje okolice, kjer je bila ustvarjena slovensko-italijanska antifašistična fronta, posebno med delavci, in kjer so bile ob pomoči enot IX. korpusa organizirane uspešne akcije. Nemški okupator je prav v Trstu izvajal ostre represalije: npr. streljanje in obešanje 50 talcev v Ulici Ghega aprila 1944, med katerimi je bilo 5 žensk, 3 Slovenke in 2 Italijanki. V tako imenovani »Rižarni« v tržaškem predmestju so v krematoriju uničili več kot 3000 neznanih žrtev iz vseh evropskih dežel, a med njimi so bile tudi ženske iz Trsta in okolice.

Tudi na Gorenjskem in Štajerskem so se zlasti v 1944. letu močno izboljšali pogoji za razširjanje protifašistične ženske zveze in za vključevanje žensk v narodno-osvobodilni boj. Po prihodu 14. divizije je namreč nastalo tudi na Štajerskem poletni 1944 večje osvobodeno ozemlje, odkoder je bilo možno pomagati tudi organizacijam okupiranih krajev, zlasti vzhodnim okrožjem in zasavskim revirjem. Ženske so se tedaj z velikim navdušenjem organizirale, volile svoje odbore, se politično izobraževale in mobilizirale može in fante, ki so dobivali pozive za nemško vojsko ali, ki so že prihajali na dopuste. Septembra 1944 je bilo v Ljubnem prvo zborovanje slovenskih protifašistk na Štajerskem, ki se ga je udeležilo prek 2000 žena in deklet. Na Štajerskem je izhajal tudi ženski list »Borbeno Slovenka«.

Šele v jeseni 1944, ko se je organizacijsko utrdilo tudi narodnoosvobodilno gibanje v Prekmurju, so se istočasno z ustanavljanjem odborov OF začele organizirati in delovati tudi ženske skupine.

Antifašistke Gorenjske in Štajerske pa so šle tudi na pomoč ženskam na Koroškem. V letu 1944 je tudi tam deloval Pokrajinski odbor SPZZ za Koroško. Ženske so se rade vključevale v delo. Toda na Koroškem, ki je že bližje jedru Nemčije, so Nemci hoteli za vsako ceno zadušiti sleherno osvobodilno misel. Zato so bile žrtve še hujše. Samo nekaj primerov: v aprilu 1943 so na Dunaju obglavili 13 koroških Slovencev, mati in hčerka Micejevi iz Podjune sta bili januarja 1945 obešeni v Gradcu, aprila 1945 so ubili 12-člansko družino Sadovnik, štiri aktivistke z Gorenjskega in Štajerskega, ki so prišle v pomoč organizaciji, so tudi žrtvovale svoja življenja na Koroškem.

V zadnjem letu vojne so čakale ženske in njihove organizacije še drugačne naloge kot doslej: izvajanje ukrepov o splošni mobilizaciji v NOV, najstrožje varčevanje z živili zaradi splošnega pomanjkanja in izčrpanosti dežele, razvijanje medsebojne pomoči npr. pri obdelovanju zapuščenih zemlje, oskrbovanje — razen enot NOV in ranjencev — še partizanskih družin, otrok padlih, invalidov itd. in skrb, da otroci na sploh ne bi trpeli lakote in pomanjkanja. Lahko rečemo, da so celotno področje skrbi za človeka že sredi vojne urejevali z veliko odgovornostjo in uspešno, v veliki meri prav po zaslugi žensk in njihovih organizacij.

Hkrati z velikim poletom SPZZ pa so se v letu 1944 pojavile tudi napake in slabosti, ki so zdaj tu, zdaj tam narodnoosvobodilnemu boju tudi škodovale. Bistvo nepravilnosti je bilo v tem, da so ponekod ženske organizacije zrastle preveč samostojno, oddvojeno od Osvobodilne fronte kot matične organizacije, s tem pa so se

Silvira TOMASINI, roj. 1913 v Trstu. Kot študentka je politično delovala na univerzi in v Domu visokošolk v Ljubljani in v Vzajemnosti. Od leta 1940 je bila profesorica na gimnaziji v Kosovski Mitrovici, ker v Sloveniji ni dobila službe. Tam je bila organizator odpora med ženskami in mladino. Avgusta 1942 so jo aretirali, junaško se je zadržala in po hudem mučenju so jo ustrelili. Odlitkovana je bila na predlog njenih sodelavcev na Kosovu.

Majda VRHOVNIK, roj. 1922 v Ljubljani študentka, je bila že leta 1940 članica KP. V OF je bila kurirka in je delala v ljubljanskih ilegalnih tehnikah. V odsotnosti je bila obsojena na dosmrtno ječo, vendar je vztrajala v Ljubljani do januarja 1944. Nato je bila mladiška aktivistka v idrijskem okrožju. Poletu 1944 je odšla na lastno željo na politično delo na Koroško. Februarja 1945 jo je v Celovcu aretiral gestapo, hudo so jo mučili, dan pred osvoboditvijo pa odpeljati neznano kam.

že tudi zaprle v lasten krog in izolirale od političnega in družbenega življenja in niso pomenile izvora kadrov za odbore OF, kakor se je to zelo pozitivno dogajalo v nekaterih drugih organizacijah. Tako npr. v Ljubljani. Tu se je položaj tako hitro in nenehno zaostroval, da so skupine ali aktivni SPZZ, komaj so bili ustanovljeni, že morali delno ali v celoti prehajati v odbore OF, na izpraznjena mesta, da se je narodnoosvobodilni boj lahko nadaljeval. Ljubljanske ženske so se namreč že zgodaj množično vključevale v OF, nekatere pa so se sestajale tudi v posebnih skupinah.

K bistveni razširitvi ženske organizacije in vključevanja skupin in posameznik v delovanje OF so največ prispevale tako imenovane ženske demonstracije spomladi in poletu 1943. Strišno mučenje zapornikov in neznosne razmere v italijanskih taboriščih so žene, matere in dekleta globoko vznemirjale. V skrbah za svoje so posameznice s prošnjami skušale doseči vsaj malenkostno izboljšanje. Takrat je ljubljansko vodstvo KP in OF preusmerilo neuspešne, spontane nastope ogorčenih žensk v organizirane akcije. Od spomladi do jeseni je število žensk-demonstrantk raslo od 500 v začetku in vse do 10 tisoč. V dokumentih se spominjajo datumi: sreda 28. aprila, sreda 5. maja, sreda 12. maja, pa še 21. junij in 1. avgust. Ženske so se namreč spodbujale z geslom: »Nasvidenje prihodnjo sredo!« Demonstrirale so pred zgradbo italijanskega armadnega zbora (današnja stavba na Trgu revolucije, kjer

je Inštitut za zgodovino delavskega gibanja), pred Visokim komisariatom (poslopje današnjega Izvršnega sveta republiške skupščine na Prešernovi cesti) in pred škofijo.

Ženske so bile ogrožene in nepomirjive, vzklikale so svoje zahteve in so navalele tudi na vrata zgradbe, ko se je njihova delegacija vrnila brez uspeha. Zahtevale so, ne prošile, da se izboljša režim v zaporih in taboriščih in da izpustijo vsaj noseče, matere z dojenčki, bolnike in stare ljudi. Večje skupine oboroženih policijskih agentov, kvesturinov itd. so ženske surovo napadale in razganjale. Zato so se razvili ogorčeni spopadi med njimi in golorokimi ženskami. Toda ženske so se vselej razšle bolj pogumne kot prej, ker nikoli v življenju niso doživele, da bi se jih bali oboroženi ljudje in v tem so spoznale veliko silo skupnih, pogumnih in organiziranih nastopov. Največja demonstracija je bila 1. avgusta 1943 pred sodnijskimi zaporji na Miklošičevi cesti, ko se jih je zbralo okrog 10 tisoč in zahtevalo, da okupatorji zdaj po padcu italijanskega fašističnega režima izpustijo politične zapornike.

Zahtevam žensk — razen v redkih izjemah — niso ugodili, toda na stotine žensk se je v teh demonstracijah prekalilo in usposobilo za naloge, ki so jih čakale še v letu 1944 v okviru Osvobodilne fronte.

Ob kapitulaciji Italije, septembra 1943, je odšlo iz Ljubljane v partizane in na politično delo v druge slovenske pokrajine od 5 do 6 tisoč ljudi, med njimi skoro vsi odgovornejši aktivisti iz odbora OF in vseh drugih njenih delovnih področij. Tedaj so ženske v Ljubljani prevzele tako rekoč »vse« v svoje roke in ves narodnoosvobodilni boj v tem času je bil dejansko »ena sama velika in neprekinjena ženska akcija«. Kljubovati je bilo treba nenehnemu zapiranjju, mučenju, ubijanju, transportu v taborišča smrti, mučilnici pri Svetem Urhu, kjer je bilo mučenih in ubitih okrog 60 žensk, »črni roki« in gestapovskim poskusom, da odkrijejo in razbijejo organizacijo.

Samo nekaj podatkov naj pokaže uspehe njihovega truda in nenehnega hotenja, vsak dan dokazovati okupatorjem in njihovim pomagačem, da je svobodoljubna in borbena Ljubljana neuklonljiva in neuničljiva.

V letu 1944 so mesečno zbrale od 270 do 370 tisoč lir za potrebe OF. V 3 mesecih je 1300 ljudi dalo prek milijon lir »Posojila narodne osvoboditve«. Ljubljancani so se preživljali »na kartec«, zato so se živila za skupne potrebe zbirala dobesedno na žlice in dekagrame. Na tak način so dobivali pomoč v živilih vsi, ki niso imeli živilskih nakaznic: ilegalci, številne družine partizanov, prek 100 otrok političnih delavcev, malih ilegalcev, ki so jih skrivale zaupne družine itd.

Še vedno je izmenoma delalo 8 ciklostilnih tehnik in v 2 legalnih tiskarnah so uslužbenci — člani KP in aktivisti OF — skrivaj tiskali za potrebe OF. Samo v avgustu 1944 je bilo poleg drugih ilegalnih publikacij in listov izdelanih in razširjenih prek 40 tisoč kosov različnih letakov. Napisne in trosilne akcije so se še kar naprej ponavljale, zdaj v enem, zdaj v drugem delu mesta. Ljubljana je dostojno sodelovala tudi v sprejemanju pozdravnih resolucij AVNOJ. Originalne resolucije se niso ohranile, v Slovenskem poročevalcu pa so bili objavljeni posamezni njihovi odlomki. Po spominskih izjavah lahko ocenimo, da je bilo na raznih sestankih sprejetih prek 200 resolucij, ki jih je lastnoročno podpisalo od 5 do 6 tisoč Ljubljancanov. V pozni jeseni 1944 so zbirali tako imenovano števno oz. evidenčno liro in so — kljub občutnemu zmanjševanju prebivalstva vse od 1941. leta — še vedno zbrali okrog 15.000 lir. Kako je bila Osvobodilna fronta živa vse do osvoboditve pa v največji meri dokazuje sprejem osvoboditeljev 9. maja 1945, ki so ga v Ljubljani dolge tedne pripravljali in je bil res veličasten.

To, kar je prikazano v pričujočem sestavku, še zdaleč ni vse, s čemer so se izkazale in kar so doprinesle ženske v letih boja za svojo osvoboditev in prihodnost svo-

jega naroda. Posebej in obširneje bi bilo treba spregovoriti še o borkah NOV v vseh letih vojne, o partizanskih zdravnicah, ki so delali v partizanskih bolnišnicah, tehničarkah v ilegalnih tehnikah, obveščevalkah, kurirkah, radiotelegrafistkah, umetnicah v kulturniških skupinah NOV, pesnicah, ustvarjalcah borbenih pesmi, pa o vseh tistih žedah in materah, ki so borce NOV in aktivistom OF dajale hrano, jim kuhale in prale, jih vsak dan ali noč sprejemale v svoje domove, tedne in mesece skrivale in negovale ranjene in bolne, ne glede na to, da so sovržne enote stalno upadale in neusmiljeno ubijale, rušile in požigale. Prav tako bi bilo treba prikazati število in zadržanje ranjenih in padlih partizanov, aktivistk Osvobodilne fronte in Protifašistične ženske zveze, ubitih v zasedah in nočnih pohodih, pri mučenju in zaporih, umrlih v taboriščih in izgorelih v krematorijih, streljanih talk, ubitih in izgorelih na lastnih domačijah, iznakaženih od »črne roke« ali odpeljanih v neznanu.

Vse to je v tem trenutku še nemogoče, ker so zbrani samo delni podatki, za posamezne predele in dejavnosti, ni pa celote. Šestnajst komaj nakazanih skic, s katerimi, a vendar zelo značilnimi in zgovornimi podatki o življenju in delu šestnajstih padlih narodnih junakinj,* ki so posmrtno prejele najvišje priznanje Red narodnega heroja, pa bo vsaj do neke mere ponazorilo in osvetlilo revolucionarno zavest, zavzetost, in sposobnost, pogum in ponos, hkrati pa raznolikost in obsežnost dejavnosti vse množice slovenskih žensk, ki so živele in umirale za ideje in program osvobodilnega boja.

* Najvišje priznanje za izredno junaštvo v NOB, Red narodnega heroja, so prejele naslednje še živeče Slovenke: Andreana Družina-Olga, Albina Mali-Hočevarjeva, Lidija Sentjurc in Vida Tomšič.

Viri

¹ Borbeni put žena Jugoslavije. Prispevek za SR Slovenijo napisali Erna Muser in Mira Svetina. Izdal Leksikografski zavod »Sveznanje«, Beograd 1972.

Stana Gerk, Ivka Križnar, Štefanija Ravnikar-Podbešek: Slovenke v narodnoosvobodilnem boju. Zbornik dokumentov, člankov in spominov. Izdala založba Borec, Ljubljana 1970.

Razno dokumentarno gradivo v Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.